

“Українська Повстанська Армія: сучасне бачення генези і діяльності”. – Луцьк: Видавництво ЛІРОЛ, 2002. – 40 с. 4. Децинський Л.Є. Проголошення незалежності України та її репрезентація на міжнародній арені // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – № 451. – 2002. – С. 3 – 9. 5. Зкелений З. Українське юнацтво в вирі Другої світової війни. – Торонто: Гомін України, 1965. – 280 с. 6. Історично-пластовий календар. 1997. – Київ, 1997. – 64 с. 7. Колодзінський Михайло // Енциклопедія українознавства. – Перевидання в Україні. – Львів: Видавництво НТШ, 1994. – Т. 3. – С. 1083. 8. “Лісові чорти” // Енциклопедія українознавства. – Перевидання в Україні. – Львів: Видавництво НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1330. 9. Луцький Я. З історії туристично-краєзнавчої роботи в “Пласті” (1911 – 1939 рр.) – Івано-Франківськ: “Лілея-НВ”, 1998. – 60 с. 10. Невмирущий Пласт // Життя та думи української діаспори в світі: Дайджест. – 1992. – Число 1. – С. 20. 11. Окаринський В. Громадська роль “Пласту” у міжвоєнний період // Мандрівець. – 1999. – № 2. – С. 35 – 41. 12. Окаринський В. Вплив українського Пласту на генезу стрілецького руху // Пам’ять століть. – 2000. – № 5. – С. 108 – 116. 13. Савчук Б. Український Пласт. 1911 – 1939. – Івано-Франківськ: “Лілея-НВ”, 1996. – 270 с. 14. Сич О. Пласт: нарис витоків, історії, сьогодення. – Івано-Франківськ: “Лілея – НВ”, 1999. – 76 с. 15. Трофим’як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини. – Тернопіль: Видавництво ТАНГ “Економічна думка”, 2001. – 696 с. 16. Трофим’як Б. Фізичне виховання і спортивний рух в Західній Україні (з початку 30-х років ХІХ століття до 1939 року) // Визвольний шлях. – 1997. – Кн.10. – С. 1247 – 1260. 17. Центральний державний архів громадських організацій України. – ф.1. – оп.22. – спр.75. 18. Якимович Б. Збройні сили України: нарис історії. – Львів: “Просвіта”, 1996. – 360 с.

С.С. Яким

ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ В 1941 – 1942 рр.: ВІД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМОБОРОНИ ДО УПА

© Яким С.С., 2003

Зроблено спробу розкрити діяльність ОУН(б) в період 1941 – 1942 рр., її стратегію відносин із нацистськими окупантами: від організації самооборони до організованої збройної боротьби, формування регулярної повстанської армії.

At was made an attempt to show the activity of the UNO during the period of 1941 – 1942, its strategy of attitude to the Nazi occupationists: from the organization of self-defense till organized arms fight, forming of the regular insurgent army.

Трагічні події на західноукраїнських землях часів Другої світової війни досі сприймаються неоднозначно; погляд на них є складовою етнополітичної орієнтації значної частини людей старшого покоління, яких півстоліття планомірно обробляла антиукраїнська ідеологія. Об’єктивне висвітлення військово-політичного протистояння того часу дає змогу розширити історичні і військово-політичні уявлення щодо українського національно-визвольного руху, який вів політичну і збройну боротьбу на західних землях України проти нацистських окупантів.

Конкретно-історичний матеріал даної публікації певною мірою доповнить об’єктивне вивчення історії України періоду Другої світової війни і сприятиме конструктивній праці робочої групи при урядовій комісії з вивченням діяльності ОУН-УПА.

Проблему збройної боротьби на західних землях України періоду німецької окупації з позицій наукового бачення українська історична наука розпочала лише в останнє десятиліття ХХст., коли Україна стала незалежною державою. Необхідно подати основні фундаментальні наукові дослідження цієї проблеми: А. Кентія [1, 2], Ю. Киричука [3], В. Косика [4], В. Сергійчука [5], Л. Дещинського [6, 7], Г. Стародубець [8], М. Ковалю [9], А. Русначенка [10], В. Трофимовича [11]. У працях вищезазначених науковців розпочато об'єктивне дослідження проблеми національно-визвольного руху на західних землях України в період нацистської окупації. Однак необхідно зазначити, що в їх дослідженнях ще не повною мірою висвітлено проблему еволюції відношення ОУН(б) до нацистських окупантів від початку німецько-радянської війни до кінця 1942 р.

Завданням даної статті є спроба розкрити діяльність ОУН(б) в період 1941 – 1942 рр., її стратегію відносно до нацистських окупантів: від організації самооборони до організованої збройної боротьби, формування Української Повстанської Армії.

У 1942 році західноукраїнські національно-державницькі сили, усвідомивши ворожу політику фашистських загарбників щодо української держави та його народу, перейшли від союзницьких позицій до організації оборонних дій проти варварства нацистів.

“Прозріння в багатьох прийшло, – писав Я. Стецько, – коли західні українці відчули на собі гітлерівську політику щодо України, її державності” [12].

Тому в цей період на окупованих західноукраїнських землях обставини для фашистів корінним чином змінилися з декількох головних причин. По-перше, нацистський “новий порядок” викликав величезне збурення західних українців, які розпочали з пасивного опору фашистам, масової втечі працездатного чоловічого населення у карпатські, волинські та поліські ліси, з яких пізніше формувалися збройні сили майбутньої Української Повстанської Армії [13]. По-друге, уже весною 1942 року в населених пунктах краю почали створюватися відділи самооборони, які увійшли в історію під назвою Українська Народна Самооборона (УНС). Ці відділи найактивніше почали формуватися бандерівцями в селах і містах дистрикту “Галичина” [14]. Вони створювалися для активного захисту українського населення від несподіваних набігів фашистів на населені пункти з метою насильницького “збору” людського контингенту на роботи до Німеччини, урожаю тощо [15]. Почав розгортатись загальнонаціональний організований рух опору, який почав наносити дошкульних ударів по окупаційному режиму [16].

Антифашистська збройна боротьба на західних землях України набрала реальних обрисів у 1942 – 1943 рр. Тут діяли три основні українські націоналістичні державницькі сили, що вели боротьбу за українську соборну самостійну державу: збройні формування ОУН(б), ОУН(м) і отамана Т. Бульби (Боровця).

Серед українських націоналістичних сил найбільш революційну державницьку позицію проти Німеччини зайняв бандерівський рух, що “прагнув до того, щоб всіма засобами, а пізніше і шляхом збройної боротьби, домогтися незалежності України” [17].

ОУН(б) в перший рік фашистської окупації “критично ставилася” до можливостей переходу до повстанської форми боротьби [18]. Адже фашистська військова машина була на вершині перемог, а українські народні маси не були готові до широкого антинімецького збройного виступу. Але посилення фашистського терору, а також поява більшовицьких партизанів на Волині і Поліссі “продиктували” ОУН(б) 1942 року потребу змінити стратегію і тактику антифашистської боротьби [19].

У квітні 1942 року ОУН(б) на своїй II конференції, яка відбулася під Львовом, виробила більш конкретну стратегію і тактику стосовно антифашистської боротьби за українську самостійну державу. Головними своїми завданнями ОУН(б) вважала: “а) розбудову революційно-політичних сил і політичного вироблення кадрів; б) піднесення політичної активізації мас шляхом розгортання боротьби за Українську Державність та зацікавлення справами Осередніх і Східних Українських земель, зокрема боротьбою там з внутрішніми агентурними фронтами” [20].

Конференція висунула вимогу готуватися до збройної боротьби і заклала основи нової стратегії – підготовки до ведення збройної боротьби на два фронти. ОУН(б) визнавала національно-революційний шлях боротьби єдино правильним і вважала, що “перемога залежатиме тільки від мобілізації і розбудови революційних сил всього народу, об’єднаних під одним революційно-політичним проводом ОУН. Тому рішуче поборювала орієнтацію лише на міжнародну кон’юнктуру, на пасивне вичікування і творення фахових кадрів у чужих державних системах – як демобілізуючу і шкідливу для Української Визвольної Боротьби” [21].

Інформаційні повідомлення німецької поліції безпеки і СД з окупованих українських земель зазначали: “Коли в зимовий період 1941/1942 рр. головна увага зверталася на розширення мережі і вдосконалення внутрішньої структури ОУН, то з весни 1942 р. перед бандерівськими осередками ставляться активні завдання: саботаж усіх заходів окупаційної адміністрації, проведення курсів політичного та військового вишколу кадрів” [22].

Архівні документи стверджують, що німецька поліція безпеки і СД ще в березні 1942 року інформувала Берлін, що на західноукраїнських землях відбувається радикалізація українського націоналістичного руху, особливо бандерівського, який розпочав агресивну пропаганду війни, збройного повстання за створення вільної і Самостійної України [23].

Численні архівні документи, які були представлені на Нюрнберзькому міжнародному воєнному трибуналі, стверджують, що провід ОУН(б) у цей період розвинув масову пропагандистську роботу, де наводилась думка про те, що німці, яких спочатку зустрічали як визволителів, є тепер жорстокими окупантами і проти них треба вести збройну боротьбу, щоб здобути самостійну Українську державу [24].

Весною 1942 року ОУН(б) розпочала активно об’єднувати на північно-західних землях озброєні загони під керівництвом оунівського активу, що прийшов з Галичини після військового вишколу, котрий був організований під командою Д. Грицяя – “Перебийноса”. Військовий вишкіл був організований у Долинському повіті Станіславської області, у найбільшій бандерівській військовій школі того часу “Тигри”, у військовій старшинській школі біля Великих Мостів на Рівненщині, у підстаршинських школах у Рівному під командою полковника УНР Л. Ступницького та Поморянах, що біля Львова, під командою поручика В. Івахіва “Роси”, біля Радехова під командою поручика Осипа Карачевського – “Свободи” [25] та у Луцьку у військовій школі під керівництвом поручика Вірлика, яка ще 27 липня 1941 року була оформлена на святі української державності у “Перший військовий Курінь Українського Війська ім. Холодного Яру” під командою Сергія Качинського – “Остапа” [26].

Висвітлюючи діяльність ОУН(б) першої половини 1942 року, не можна обминути увагою тогочасні події, котрі описує Володимир Дзьобак, про те, що на західноукраїнських землях, особливо на Поліссі і Волині збройні відділи ОУН(б) змушені були починати збройну боротьбу з окупантами стихійно, бо, по-перше, потрібно було організаційно

охоплювати маси людей, котрі втікали до лісів від німецького терору. По-друге, бійці УНС, місцеве населення вимагали від Проводу ОУН(б) розпочинати антифашистську збройну боротьбу, на яку вони покладали надії щодо обмеження свавілля фашистів [27]. Отже, відділи самооборони, котрі виникли як стихійний протест проти терору нацистів, розгортання більшовицького партизанського руху, стали основною силою формування майбутньої Української Повстанської Армії.

Незважаючи на масові арешти, терор, розстріли активістів весною 1942 року ОУН(б) зуміла поширити свій вплив майже на всі українські землі [28]. Але найбільш активно йшла організація збройних груп самооборони в лісах Волині і Полісся з центром у Рівному, а потім у Сарнах, Пінську та Костополі. У джерел цієї організаційної роботи стояли Остап Тимошук, Сергій Качинський – “Остап” та Григорій Перегійняк – “Довбешка”, “Коробка”. Уже на початку літа 1942 року ОУН(б) мала в лісах Волині і Поділля під своєю командою понад 600 бойовиків Української Народної Самооборони, які в майбутньому стали ядром Української Повстанської Армії [29].

Цікавим є той факт, що восени 1942 р. ОУН(б) уже стояла на засадах підготовки до народної революції з метою утворення Української Соборної Самостійної Держави, про що свідчить стаття Дмитра Мирона-Орлика “Наші завдання. Українська Національна Революція на тлі нової імперіалістичної війни”, надрукована 1 листопада 1942 року у першому номері журналу “Ідея і Чин” [30]. ОУН(б) вважала, що коли фашистська Німеччина і більшовицька Росія в жорстоких битвах знекровлять одна одну, це створить сприятливий момент для всенародної революції на Україні і проголошення самостійної держави [31].

Події, що розвивалися, відкоригувували стратегію і тактику ОУН(б) у їх боротьбі з нацистами. Про це свідчить наказ урядуючого провідника ОУН(б) “Максима Рубана” – Миколи Лебеда, виданий ним у вересні 1942 року і опублікований у часописі “Ідея і Чин” 1 листопада 1942 року з приводу жорстокого терору фашистів щодо українських самостійницьких сил та вбивства, зокрема, члена Проводу і Краєвого провідника ОУН(б) Дмитра Мирона-Орлика 25 липня 1942 року, у якому закликав об’єднувати сили до боротьби з окупантами. “Хай німецький окупант тішиться сьогодні успіхами вбивства. Запаморочений перемогою на всіх фронтах, – говорилося в наказі, – не бачить, що своєю безглуздою політикою поневолення, насильств і мордерств веде до своєї катастрофи” [32].

Восени 1942 р. ОУН(б) почала активно об’єднувати збройні відділи УНС на Поліссі та Волині, де почала стихійно створюватися стратегічна база майбутніх збройних сил воюючої України. Вже у жовтні 1942 року на Волині діяла перша сотня УПА під командою сотенного Григорія Перегійняка – “Коробки”, “Довбешка” [33]. В. Косик та П. Содоль стверджують, що перше військове об’єднання було сформоване на Поліссі ще на початку жовтня 1942 року під командою члена ОУН(б) Сергія Качинського – “Остапа”, що стало початком діяльності Української Повстанської Армії [34].

Цей історичний факт, мабуть, став підставою для Української Головної Визвольної Ради 30 травня 1947 року визнати день 14 жовтня 1942 року днем “постання” Української Повстанської Армії як святковий день УПА, що збігається з історичним козацьким святом Покрови [35]. 14 жовтня, на нашу думку, є дуже умовною датою. Бо наявність окремих збройних відділів ОУН ще не означало появу повстанської підпільної армії. Це були фактично паростки майбутньої УПА.

Дії фашистів заставили ОУН(б) організувати національно-визвольну боротьбу відповідно до обстановки, що склалася у цей період. З цієї причини наприкінці 1942 року на

околиці Львова відбулася військова нарада активу ОУН(б), на якій було дано оцінку ситуації і прийнято рішення про створення збройних сил ОУН [36]. Краєвий Провід ОУН(б), керуючись ситуацією, видає у грудні 1942 року наказ Тереновому Проводові Волині переорганізувати існуючі дрібні збройні відділи самооборони у повстанську армію та організувати широко розплановану збройну самооборонну боротьбу українського народу проти фашистського окупанта [37].

Повідомлення німецької поліції безпеки і СД від 23 жовтня 1942 року, що місцеві організації ОУН(б) щодо “більшовицьких банд дотримуються доброзичливого нейтралітету” і що “бандерівський рух зайняв різку позицію проти Німеччини, прагнучи до того, щоб усіма засобами, а також шляхом збройної боротьби, домогтися незалежності України” [38].

Отже, кінець 1942 року став для ОУН(б) тим моментом, коли Провід зробив історичний вибір своєї стратегії: він кинув виклик фашистському окупантові, розпочавши проти нього збройну боротьбу. Жереб був кинутий, після якого український рух опору, очолюваний ОУН(б), вступив у нову фазу вже організованої збройної антифашистської боротьби за українську самостійну державу. Відділи самооборони, які виникли на західноукраїнських землях на початку 1942 року стихійно як форма опору проти терору нацистів, були використані ОУН(б) для формування бойових загонів УПА. Бандерівці взяли курс на збройну антифашистську боротьбу, створення регулярних збройних сил на Поліссі та Волині для ведення воєнних дій з окупантом. Волинь і Полісся стали основним тереном формування УПА тому, що, по-перше, на відміну від Галичини, на цих теренах фашистський терор був особливо жорстокий, а по-друге, поліські і волинські ліси з непрохідними болотами були сприятливими для ведення партизанської, а пізніше і повстанської, війни: поліська котловина фактично не була так жорстко окупована фашистськими військами як інші західноукраїнські землі, по-третє, на Волині була сконцентрована велика кількість професійних військових кадрів загарбаної більшовиками Української Народної Республіки.

1. Кентій А. *Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944)* // *Проблема ОУН-УПА Попередня історична довідка*. – К.: НАН України, інститут історії України, 2000. – С. 43 – 95. 2. Кентій А. *Нариси історії Організації українських націоналістів в 1939 – 1941 рр.* – К.: НАН України, інститут історії України, 1998. – 201 с. 3. Киричук Ю. *Нарис з історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ століття*. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 2000. – 304 с. 4. Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. – Париж – Нью – Йорк – Львів: НТШ, Українознавча бібліотека, 1993. – 659 с. 5. Сергійчук В. *Якими ми були “колаборантами”, або майже за Шевченком: самі ж кажем – “ми – змогли...”* // *Сучасність*. – 2001. – № 3. березень. – С. 71 – 84. 6. Дециньський Л. *Перші загони УПА на теренах південної Волині* // *Державність*. – 1992. – № 4, жовтень – грудень. – С. 40 – 46. 7. Дециньський Л. *Збройний опір загонів УПА проти фашистських окупантів на теренах південної Волині 1942 – 1943* // *Друга світова війна і Україна. Матеріали регіональної наукової конференції 16 – 27 жовтня 1995 р.* – Львів, 1996. – С. 5 – 12. 8. Стародубець Г. *ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941 – 1943 рр.)*. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 144 с. 9. Коваль М. *Україна у Другій світовій і Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.)* // *Україна крізь віки. Т.12*. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с. 10. Русначенко А. *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках*. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с. 11. Трофимович В.В. *Історія військових формувань ОУН*

(1939 – 1945). – Львів: Видавництво львівського університету ім. І. Франка, 1994. – 52 с.

12. Стецько Я. Незалежність України і німецький наступ // *За вільну Україну*. 22 червня 1991 року.

13. Дзьобак В. Час руїни минає, доба творення настає // *Голос України*. – № 196. – 14 жовтня 1993 р.

14. Гайвас Я. Доба великого перелому // *Визвольний шлях* № 1, 1986 рік. – січень. – С. 19.

15. Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. – Торонто – Нью-Йорк. 1991. – С. 180 – 181.

16. Прокоп М. УПА з перспективи 40-річчя // *Матеріали до позиції визвольної боротьби українського народу 1941 – 1953*. Мюнхен, 1993. – С. 83 – 84.

17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.22. – Спр.77. – Арк.120.

18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВ України). – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.87. – Арк.1; Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф.Р-1021. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.1.

19. Прокоп М. УПА з перспективи 40-річчя // *Матеріали до позиції визвольної боротьби українського народу 1941 – 1953*. – Мюнхен, 1993. – С. 83.

20. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.89. – Арк.5.

21. Там само. – Арк.4.

22. Кентій А.В. Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944 рр.) // *Проблема ОУН – УПА. Попередня історична довідка*. – К., 2000. – С. 46.

23. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.80. – Арк.21.

24. Там само. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.77. – Арк.1-43.

25. Галамай Степан. Боротьба за визволення України 1929-1989. Репринтне видання. – Львів: Каменярь, 1993. – С. 214 – 215.

26. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.7.

27. Дзьобак В. Час руїни минає, доба творення настає // *Голос України*. 14 жовтня. – 1992. – № 196.

28. Караванський С. Українська Повстанська Армія – піонер антикомуністичної боротьби // *Визвольний шлях*. – № 12. – 1982. – С. 1435.

29. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 236 – 237.

30. Ідея і чин. № 1. 1.XI.1942. – С. 14 – 16; ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.89. – Арк.6-8.

31. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.106. – Арк.4.

32. Ідея і Чин. №1. 1.XI.1942. – С. 3.

33. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.42. – Арк.40-41; *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 2. – Київ – Торонто, 1999. – С. 181.

34. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 276; Содоль Петро. Українська Повстанська Армія. 1943 – 1949. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 11.

35. *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 9. – Львів. 1992. – С. 370.

36. Кентій А.В. Стратегія і тактика українських націоналістів. – С. 50; Содоль П. Українська Повстанська Армія. 1943 – 1949. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 11.

37. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.42. – Арк.55.

38. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.77. – Арк.120-122.